

فصلنامه‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی-فرهنگی، دوره‌ی اول، شماره‌ی ۴، بهار ۹۲، صفحات ۲۴۳-۲۱۵

تبیین جامعه‌شناختی دموکراسی؛ مطالعه‌ی تطبیقی میان کشوری با رویکرد فازی از سال ۱۹۹۰-۲۰۱۰

علی ساعی^۱، مریم زارعیان^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۰۶/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۲/۱۵

چکیده

مسأله‌ی این مقاله ناظر بر درجه‌ی تفاوت‌پذیری دموکراسی است. چارچوب نظری تحقیق به این صورت فرموله شده است که مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی و نابرابری مازسوی در توزیع درآمد و درآمدهای غیررانتی شرط لازم برای دموکراسی است. رویکرد مقاله تحلیل تطبیقی فازی میان کشوری است. جمعیت تحقیق مجموعه‌ی ۱۵۶ کشوری است که در فهرست بانک جهانی دارای داده‌اند، اما در هر تحلیل با توجه به داده‌های مفقوده تعداد موارد با هم متفاوت است. روش داوری فرضیه‌ها، فازی و نرم افزار مورد استفاده Exel، spss و Fs/QCAf است. یافته‌های تجربی ناظر بر رابطه میان فازی مجموعه‌ای، دلالت بر آن دارند در بیش‌تر موردها، اعتماد متقابل و درآمدهای غیررانتی شرط لازم برای دموکراسی است. مشارکت مدنی و نفع جمعی بالا و نابرابری مازسوی معمولاً شرط لازم برای دموکراسی است. بررسی مسیرهای علی شرط کافی برای وقوع نتیجه نشان می‌دهد سه مسیر جداگانه برای رخداد دموکراسی وجود دارند که هر کدام از این مسیرها شرط ترکیبی (عطفی) کافی تلقی می‌شوند. وجه مشترک این سه مسیر مشارکت مدنی بالا و درآمدهای غیر رانتی است.

واژه‌های کلیدی: تحلیل فازی، تحلیل تطبیقی، تاریخی، دموکراسی، نابرابری، منابع غیر رانتی

طرح مسأله

در چند دهه‌ی اخیر، دموکراسی جایگاهی برجسته در میان دیگر شیوه‌های حکومت در جهان یافته است؛ از همین رو مطالعه‌ی فرایند گذار از رژیم‌های اقتدارگرا به نظام‌های سیاسی دموکراتیک، به یکی از مباحث مهم جامعه‌شناسی سیاسی معاصر تبدیل شده است. اما دستیابی به دموکراسی به یکی از معماهای برجسته تبدیل شده است؛ زیرا وضعیت دموکراسی در کشورهای مختلف، به طرز چشمگیری با هم متفاوت است. به‌عنوان مثال ایالات متحده‌ی آمریکا در اوایل قرن ۱۹ (۱۸۴۰-۱۸۲۰) دموکراتیک شدند؛ اما نخستین کشورهای آمریکای لاتین که دموکراتیک شدند، آرژانتین و اروگوئه در سال‌های ۱۹۱۲ و ۱۹۱۹ بودند و سایر کشورها مانند السالوادور و پاراگوئه تا دهه‌ی ۱۹۹۰ یعنی تقریباً نیم قرن بعد نیز به این وضع درنیا آمده بودند. در برخی از کشورهای در حال توسعه نیز، با وجود آن‌که نهادهای دموکراتیک در این جوامع ایجاد شده است، کار ویژه‌ی احزاب، مجالس قانونگذاری و حکومت انتخابی با کشورهای دموکراتیک به کلی متفاوت است. پس مهم‌ترین تمایز میان کشورها نه از حیث وجود یا عدم وجود دموکراسی، بلکه مربوط به میزان آن است. برای اثبات این مدعا، مراجعه به گزارش‌های آماری مرکز صلح جهانی^۱ نشان می‌دهد از یک سو سطح شاخص دموکراسی در میان کشورهای مختلف تفاوت زیادی با هم دارد و از سوی دیگر بین میانگین این شاخص از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۰ در کشورهای توسعه یافته مانند سوئد ۱۰، کانادا ۱۰، ژاپن ۱۰، فرانسه ۹، استرالیا ۱۰ و در برخی کشورهای در حال توسعه از قبیل تاجیکستان ۳-، جمهوری آذربایجان ۶.۵-، ایران ۱.۵- تفاوت زیادی مشاهده می‌شود^۲ «۲۰۱۰-۱۸۰۰ polity iv projecthttp://www. systemicpeace. org». با مقایسه‌ی این شاخص میان برخی از کشورهای در حال توسعه همانند آذربایجان با کشورهای توسعه یافته، اختلافی در حدود ۱۷ واحد و بیش‌تر مشاهده می‌شود و این به معنای ۸۵ درصد اختلاف نسبت به تفاضل حداکثر و حداقل میزان این شاخص است. در حالی‌که برای برخی دیگر از کشورهای در حال توسعه از قبیل جمهوری چک با میانگین این شاخص ۸.۵، مجارستان ۱۰، ترکیه ۷، هند ۵.۹، این اختلاف بسیار اندک است و یا اصلاً وجود ندارد. این اختلاف میان ایران و کشورهای در حال توسعه ۱۱.۵ واحد است. پس بر اساس شواهد موجود توزیع نمرات پولیتی به‌عنوان شاخص دموکراسی در میان کشورها دارای چولگی زیادی است.

بنابراین مدعای تبیینی یا مسأله‌ی این مقاله آن است که تفاوت‌های آشکار و بزرگی در شاخص دموکراسی در میان کشورها وجود دارد که به‌عنوان یک مسأله نیازمند تبیین تجربی است. در این مقاله پاسخ این پرسش جستجو می‌شود که: «درجه تفاوت‌پذیری دموکراسی در کشورهای مورد مطالعه چگونه قابل تبیین است؟»

در پاسخ به این سؤال و در مقام حل مسأله دو نوع استدلال اقامه شده است: استدلال نظری و استدلال تجربی. در زیر، ابتدا در پرتو استدلال نظری، راه حل تئوریک مسأله، ارایه و در ادامه از طریق استدلال تجربی درباب آن راه حل داوری شده است.

استدلال نظری

پژوهش‌های مربوط به موضوع

بررسی نشان می‌دهد که در تبیین دموکراسی، کم و بیش می‌توان رویکردهایی با دیدگاه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی- فرهنگی را از هم تمیز داد که به اختصار هر یک از این رویکردها متضمن مفاهیم زیر است.

دیدگاه اقتصادی: به‌طور کلی نظریاتی که ذیل این دیدگاه قرار می‌گیرند، از سه بعد به تبیین دموکراسی پرداخته‌اند؛ نخست، توجه به توسعه‌ی اقتصادی: این دسته از نظریه پردازان با عطف توجه با رابطه میان توسعه‌ی اقتصادی و دموکراسی، پدیده‌ی دموکراسی را تبیین می‌کنند (لیپست، ۱۹۶۰؛ مولر، ۱۹۸۸؛ هانتینگتون، ۱۹۹۱؛ بک و بوخارت، ۱۹۹۴؛ دایاموند، ۱۹۹۲؛ ۱۹۹۹؛ کوپدج، ۱۹۹۷؛ پرژورسکی، ۱۹۹۶؛ ۲۰۰۰). دوم، توجه به دستیابی دولت‌ها به منابع رانت: این دسته از نظریات از این بعد به تبیین موضوع می‌پردازند که درآمدهای نفتی امکان تجهیز دستگاه‌های سرکوب و تضعیف جامعه‌ی مدنی را برای رژیم‌های صادرکننده‌ی نفت فراهم می‌کند. این رژیم‌ها با دریافت نکردن مالیات از جامعه به توافقی ضمنی و نانوشته با مردم دست می‌یابند که آنان نیز از حکومت مبتنی بر نمایندگی صرف نظر کنند و یا به عبارت دیگر اولویت‌های اقتصادی را با اولویت‌های سیاسی تعویض کنند. نتیجه‌ی مستقیم این درآمدها، تقویت حکومت اقتدارگرا است (مهدوی، ۱۹۷۰؛ کاتوزیان، ۱۹۸۶؛ لوسیان، ۱۹۸۷؛ جانسون، ۱۹۸۹؛ چاندیری، ۱۹۸۹؛ پیتراوانز، ۱۹۹۲؛ کارل، ۱۹۹۷؛ لفت‌ویچ، ۲۰۰۲؛ وانچکن، ۲۰۰۲؛ ۲۰۰۶؛ مک مور، ۲۰۰۴؛ یاتس، ۲۰۰۵؛ هوک، ۲۰۰۸؛ رس، ۲۰۰۹؛ ۱۹۹۹ و

فریدمن، ۲۰۰۶). سوم، توجه به نابرابری‌های اقتصادی: این گروه از نظریه‌پردازان معتقدند در برابری‌ترین جوامع، انقلاب و شورش‌های اجتماعی گزینه‌ی جذابی برای شهروندان به نظر نمی‌رسد؛ چرا که یا هیچ چالشی در برابر نظام غیردموکراتیک وجود ندارد یا هر چالشی که وجود داشته باشد، می‌توان با تمهیدات موقتی مانند بازتوزیع‌های محدود رفع کرد. در نقطه‌ی مقابل، در جوامع بسیار نابرابر شهروندان دلایل کافی برای ناخشنودی دارند و تلاش می‌کنند علیه اقتدار غیردموکراتیک قیام کنند و در این شرایط فرادستان در صورت رهاکردن نظامی که منافع آن‌ها را محقق می‌کند و گذار به نظامی که بار مالی باز توزیع را بر دوش آن‌ها تحمیل خواهد کرد، بسیار متضرر می‌شوند. از این رو احتمالاً جامعه‌ی بسیار نابرابر، به جای دموکراسی به سمت غیر دموکراسی سرکوبگر حرکت می‌کند. بنابراین بیش‌ترین شانس برای ظهور دموکراسی در جوامعی است که نابرابری در آن‌ها در سطحی مازسوی است (ویلیامسون، ۱۹۹۸؛ چنگ، ۲۰۰۴؛ آسیموگلو و رابینسون، ۲۰۰۸).

دیدگاه سیاسی: نظریاتی که ذیل این دیدگاه به تبیین دموکراسی نظر کرده‌اند، از دو بعد به موضوع پرداخته‌اند:

نخست نظریه‌های نهادمندی سیاسی که اقتدار عقلانی، ساختار سیاسی تمایز یافته، نوسازی سیاسی و اشتراک سیاسی فراگیر را شروط اساسی برای توسعه‌ی سیاسی می‌دانند (دارندورف، ۱۹۶۷؛ آیزنشتات، ۱۹۸۷؛ هانتینگتون، ۱۹۸۴)؛

و دوم نظریه‌های جامعه‌ی مدنی / حوزه‌ی عمومی که با عطف توجه به حجم قدرت پراکنده در سطح جامعه سعی در تبیین دموکراسی دارند؛ دیدگاه کلی این نظریه پردازان بر این اصل استوار است که با گسترش حجم قدرت در درون جامعه‌ی مدنی، مطالبه‌ی شهروندان از دولت افزایش یافته و در نتیجه میزان قدرت در درون دولت کاهش می‌یابد (دیویدا یستون، ۱۹۶۵؛ هابرماس، ۱۹۷۶؛ ۱۹۸۷؛ چیلکوت، ۱۳۷۷؛ ژیل، ۲۰۰۰؛ چاندوک، ۱۳۸۷).

دیدگاه اجتماعی- فرهنگی: در این دیدگاه نظریاتی قرار دارند که پیدایش و تثبیت دموکراسی را منوط به مجموعه‌ی گسترده‌ای از وجود ارزش‌های فرهنگی مرتبط، جامعه‌پذیری خاص و تعاملات بالای اجتماعی می‌دانند. این نظریه‌پردازان معتقدند با برخی از ارزش‌های فرهنگی موجود در جوامع و چگونگی تعاملات اجتماعی می‌توان به تبیین

چرایی وجود یا عدم وجود دموکراسی دست یافت. نظریات این دیدگاه را به دو دسته‌ی کلی نظریات فرهنگ سیاسی و نظریات سرمایه‌ی اجتماعی می‌توان تقسیم کرد: **نظریه پردازان فرهنگ سیاسی** که تنوع در نگرش‌های فرهنگی را بر میزان و چگونگی مشارکت سیاسی در یک جامعه مؤثر می‌دانند و در این زمینه، بر نوع فرهنگ سیاسی تأکید دارند. به نظر این گروه، فرهنگ سیاسی دموکراتیک موجب شکل‌گیری زندگی سیاسی دموکراتیک می‌شود (روکیچ، ۱۹۶۰؛ آلموند و وربا، ۱۹۶۳؛ اینگلهارت، ۱۹۹۷، ۱۹۹۷؛ اینگلهارت و ولزل، ۲۰۰۵). **دوم نظریات سرمایه‌ی اجتماعی** که بر فعالیت داوطلبانه و اعتماد اجتماعی به‌عنوان زمینه‌ی عمومی برای شکوفایی دموکراسی و کارآمدی آن تأکید دارند (توکویل، ۱۹۷۰؛ اوفه، ۱۹۹۰؛ کلمن، ۱۹۹۰؛ پاتنام، ۱۹۹۳، ۲۰۰۰؛ نوریس، ۲۰۰۲؛ نیوتن ۱۹۹۷؛ ۲۰۰۱؛ پاکستان، ۱۹۹۹؛ پالدام، ۲۰۰۰؛ اسلانر و دکر، ۲۰۰۱؛ گروتارت ۲۰۰۳).

دستگاه نظری با عنایت به سه دیدگاه کلی در تبیین دموکراسی - اقتصادی، سیاسی و اجتماعی - فرهنگی - پیشنهاد می‌شود. در دستگاه نظری این مطالعه، دموکراسی به‌عنوان نتیجه^۱ است و نابرابری مازسوی در توزیع درآمد، مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی و عدم دسترسی دولت به درآمدهای رانتی، سه شرط علی اصلی هستند. این دستگاه نظری ترکیبی است که هم‌زمان از دیدگاه اقتصادی (نقش تقویت‌کنندگی نابرابری مازسوی و عدم دسترسی دولت به درآمدهای رانتی)، سیاسی (تأثیر مشارکت مدنی افراد جامعه) و اجتماعی-فرهنگی (تأثیر عناصر سرمایه‌ی اجتماعی) بهره گرفته و امکان تکمیل و اصلاح در فرایند جمع‌آوری شواهد را دارا است.

در این ترکیب علی، اعتماد متقابل، با افزایش تمایل افراد برای همکاری و تعامل با یک‌دیگر، فعالیت‌های اجتماعی را در جامعه گسترش می‌دهد. هم‌چنین اعتماد افراد به نهادها زمینه ساز کارآمدی نهادها و تقویت جامعه‌ی مدنی به عنوان پیش‌نیاز دموکراسی است. نفع جمعی به معنای ترجیح خیرجمعی بر نفع فردی است. اگر به جای روحیه‌ی جمع‌گرایی، فردیت طلبی بر روابط اجتماعی غلبه داشته باشد، در این صورت روابط اجتماعی مبتنی بر عقلانیت ابزاری می‌شود و افراد حسابگرانه در زندگی اجتماعی صرفاً سود شخصی را دنبال می‌کنند و از تعقیب نفع عمومی امتناع می‌ورزند. در صورتی که روحیه‌ی غالب در میان افراد

نفع جمعی باشد، به دلیل دنبال کردن نفع همگانی، نهادهای واسط برای پیگیری این مسأله شکل می‌گیرد. هم‌چنین با افزایش مشارکت مدنی شهروندان و مشارکت فعال افراد در انجمن‌های مدنی، وابستگی متقابل و احساس وظیفه افزایش می‌یابد و عادت مشارکت در میان شهروندان تقویت می‌شود. نهادهای مدنی مانند احزاب و سازمان‌های مردم‌نهاد رابطه میان فرد و جامعه را تنظیم می‌کنند؛ به‌گونه‌ای که از یک طرف از توده‌ای شدن جامعه جلوگیری می‌کنند و از طرف دیگر، با ایجاد کانال‌های هم‌بستگی اجتماعی، مانع ظهور فردگرایی خودخواهانه می‌شوند. از سوی دیگر، وضعیت اقتصادی مردم و دولت نیز بر شکل‌گیری و دوام دموکراسی تأثیر خواهد گذارد. هرچه در جامعه‌ای نابرابری میان گروهی بیش‌تر، انقلاب برای شهروندان گزینه‌ی جذاب‌تری خواهد بود؛ زیرا با انقلاب کردن آن‌ها فرصت سهم‌شدن در کل درآمد اقتصادی را پیدا می‌کنند. ولی اگر نابرابری بسیار بالا باشد، دموکراسی برای فرادستان که اغنای جامعه هستند، پرهزینه می‌شود و در نتیجه توسط به سرکوب گزینه جذاب‌تری به نظر می‌رسد. بنابراین افزایش نابرابری ممکن است تأثیر منفی نیز بر دموکراسی داشته باشد. از این‌رو در جامعه‌ی بسیار نابرابر به جای دموکراسی، به غیردموکراسی سرکوبگر منجر می‌شود. پس نابرابری مازسوی می‌تواند عامل ایجاد و دوام دموکراسی باشد. درآمدهای عظیم نفتی نیز از سه طریق بر روی دموکراسی اثر منفی دارد. درآمدهای رانتی در دست دولت موجب می‌شود که دولت به راحتی بتواند از طریق توزیع رانت‌ها و افزایش رفاه مردم، تمایلات دموکراسی خواهانه مردم را محدود یا منحرف کند. دوم، داشتن منابع رایگان برای دولت‌ها، موجب ممانعت دولت از تشکیل گروه‌های مدنی به عنوان پیش شرط اساسی دموکراسی می‌شود. هم‌چنین در این نوع دولت‌ها از طریق فشار، ممانعت قانونی و سرکوب نیز گسترش گروه‌ها و نهادهای مدنی محدود می‌شود. سوم، نتیجه مستقیم استقلال دولت رانتیر از درآمد مالیات، این است که دولت نیازی نمی‌بیند تا پاسخ‌گوی جامعه باشد. به عبارت دیگر، چون دولت رانتیر از مردم مالیاتی نمی‌گیرد، در نتیجه جامعه‌ی مدنی در مقابل قدرت آن، هیچ‌گونه اهمی در اختیار نخواهد داشت.

از رهگذر تلفیق این سه دیدگاه، دستگاه نظری پژوهش به صورت زیر فرموله می‌شود:

دموکراسی $\rightarrow$ (سرمایه اجتماعی $\wedge$ نابرابری در توزیع درآمد $\wedge$ دولت غیررانتی)

فرضیه‌هایی که بر اساس دستگاه نظری گمانه زنی می‌شود، بر اساس ترمینولوژی شروط لازم و کافی به شرح زیر تدوین شده است:

فرضیه‌ی اول: سرمایه‌ی اجتماعی شرط علی لازم برای دموکراسی است.

فرضیه‌ی دوم: درآمدهای غیر رانتی دولت شرط علی لازم برای دموکراسی است.

فرضیه‌ی سوم: نابرابری مازسوی در جامعه شرط علی لازم برای دموکراسی است.

فرضیه‌ی چهارم: مجموعه ترکیبی مشارکت مدنی بالا و اعتماد نهادی بالا و نفع جمعی بالا و اعتماد متقابل بالا، عدم دسترسی به درآمدهای رانتی و نابرابری مازسوی ترکیب علی کافی برای وقوع و تثبیت دموکراسی است.

برای بررسی مطابقت گزاره‌های تئوریک با واقعیت، ابتدا مفاهیم مورد بررسی تعریف عملیاتی می‌شوند و سپس با بهره‌گیری از رویکرد فازی، مورد داوری قرار می‌گیرند.

تعریف عملیاتی مفاهیم

دموکراسی: معرف‌های عملی دموکراسی عبارتند از: رقابت‌پذیری مشارکت سیاسی^۱، باز بودن و رقابتی بودن استخدام مسؤولین اجرایی^۲ و محدودیت‌هایی که بر رئیس قوه‌ی مجریه تحمیل می‌شود^۳. شاخص در نظر گرفته شده برای آن، نمره‌ی پولیتی^۴ است. نمره‌ی پولیتی بر مبنای دو الگوی اقتدار سیاسی یعنی دموکراسی نهادینه شده و اتوکراسی^۵ (خودکامگی) ساخته شده و از طریق کسر کردن نمره‌ی اتوکراسی از نمره‌ی دموکراسی استنتاج شده است. نمرات پولیتی از ۱۰- تا ۱۰+ تغییر می‌کند.

سرمایه‌ی اجتماعی: دارای چهار بُعد اعتماد متقابل، اعتماد نهادی، نفع جمعی و مشارکت مدنی است.

اعتماد متقابل: برای ارزیابی بُعد اعتماد متقابل، از معرف‌های تجربی میزان اعتماد افراد جامعه به یک‌دیگر استفاده شده است. این میزان با این پرسش مورد سنجش واقع شده است

---

1. Competitiveness of Political Participation
2. Openness and Competitiveness of Executive Recruitment
3. Constraints on the Chief Executive
4. Polity Index
5. Autocracy
6. Interpersonal Trust

که «آیا شما معمولاً اکثر مردم را قابل اعتماد می‌دانید یا این‌که در رابطه با مردم باید مراقب بود؟»^۱

اعتماد نهادی^۲: اعتماد نهادی یا اطمینان به نهادها دومین بعد اندازه‌گیری از سرمایه‌ی اجتماعی است. میزان اطمینان به هر یک از نهادها به صورت میانگین برای هر کشور محاسبه گردید، ساده‌ترین راه برای به دست آوردن شاخص اعتماد نهادی، استفاده از میانگین‌های حسابی نمرات معرف‌های مربوطه است، ولی نکته‌ی قابل تأمل که از دقت نتایج می‌کاهد آن است که این معرف‌ها در تعیین شاخص نهایی وزن‌های یکسانی ندارند. بر این اساس، برای تعیین وزن‌های هر یک از مؤلفه‌ها از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی^۳ استفاده شده است.

مشارکت مدنی^۴: بُعد سوم سرمایه‌ی اجتماعی مشارکت در جامعه‌ی مدنی یا درگیر شدن در شبکه‌های اجتماعی است. این بعد می‌تواند به دو شکل از تعامل اشاره کند: ۱- تعامل و داشتن رابطه در شبکه‌های غیررسمی^۵ و ۲- تعامل و داشتن رابطه در شبکه‌های رسمی (به شکل عضویت یا انجام کارهای داوطلبانه برای سازمان)^۶. برای ساخت شاخص مشارکت مدنی، ابتدا میانگین عناصر مؤلفه‌ها برای هر کشور محاسبه شده و سپس با روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی، وزن‌های نشان‌گر به دست آمده و سپس شاخص مشارکت مدنی محاسبه شده است.

نفع جمعی^۷: بُعد چهارم سرمایه‌ی اجتماعی نفع جمعی یا هنجار عمل متقابل^۸ است. نفع جمعی در شکل علاقه در گروه بودن یا منافع جمعی را به منافع فردی ترجیح دادن (رد سواری مجانی^۹) نشان‌دهنده‌ی تمایل افراد برای مشارکت در رفع مشکل جمعی و مراعات دیگران است (ناک و کفر، ۱۹۹۷: ۱۲۵۸). فرار از مالیات، عدم پرداخت کرایه حمل و نقل عمومی، عدم احترام به حقوق رانندگان دیگر، پذیرش یا پرداخت رشوه از مصادیق کمبود روحیه‌ی نفع جمعی در میان افراد است. رد سواری مجانی به بهترین شکل در سؤالاتی که

1. Most people can be trusted; 2. Can't be too careful (have to be very careful)

2. Institutional Trust

3. Principal Component Analysis - PCA

4. Participation in Civil Society

5. Engagement in Informal Networks or Relations (being socially active)

6. Being a Member of and/or Doing Voluntary Work for an Organization)

7. Trustworthiness

8. Norms of Reciprocity

9. Free-Riding

به توجیه رفتارهای فردگرایانه می‌پردازند، عیان است. برای ساخت شاخص نفع جمعی، ابتدا میانگین عناصر مؤلفه‌ها برای هر کشور محاسبه شده و سپس با روش مؤلفه‌های اصلی ضرایب هر یک به دست آمده و سپس شاخص نفع جمعی محاسبه شده است.

دولت غیر رانتی: درآمدهای رانتی، درآمدهای دولت از محل صدور مواد خام معدنی و نفتی است. برای اندازه‌گیری تمرکز انحصاری دولت بر درآمدهای رانتی از نسبت خالص واردات انرژی (اختلاف واردات و صادرات) بر کل مصرف انرژی به صورت درصدی استفاده می‌شود. هرچه این نسبت بزرگ‌تر باشد، به معنای آن است که درآمد آن دولت وابستگی کم‌تری به انرژی داخلی دارد.

نابرابری در توزیع درآمد: برای سنجش نابرابری درآمد سهم درآمد نیروی کار در تولید ناخالص داخلی مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای اندازه‌گیری شاخص نابرابری در توزیع درآمد از مجموعه داده‌های وایدرا^۱ استفاده شده که این مجموعه شامل داده‌های دیننگر و اسکوار نیز هست. این مجموعه داده بیش‌تر برای تحلیل سری زمانی استفاده می‌شود.

روش پژوهش

رویکرد مقاله تحلیل تطبیقی میان کشوری است، تکنیک جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل داده‌های موجود (ثانویه) است. بانک‌های اطلاعاتی مورد استفاده به سه دسته‌ی اساسی تقسیم می‌شوند: آمارهای نابرابری درآمد جهانی^۲، بانک جهانی^۳، سنجش ارزش‌ها و نگرش‌های جهانی^۴ و صلح سیستمیک^۵.

واحد تحلیل پژوهش حاضر کشور است. جمعیت تحقیق مجموعه ۱۵۶ کشور است که در فهرست بانک جهانی مورد توجه قرار گرفته است. منتها در هر تحلیل با توجه به داده‌های مفقوده تعداد موارد با هم متفاوت است.

---

1. wider
2. www.wider.unu.edu/wiid/wiid.htm
3. www.worldbank.org
4. www.worldvaluessurvey.org
5. www.systemicpeace.org

روش داوری مقاله، فازی^۱ است. روش فازی در مقام داوری در باب صدق یا کذب تئوری متفاوت با روش غیر فازی است. در حالی که در روش تحلیل کمی کلاسیک مفاهیم به متغیر تبدیل و واریانس متغیر وابسته از طریق متغیر مستقل تبیین می‌شود؛ اما در روش فازی، مفهوم مورد سنجش نه به منزله متغیری که جانشین مفهوم شده است، بلکه به مثابه مجموعه‌ای فازی در نظر گرفته می‌شود و آن گاه نوع و میزان عضویت اعضا در آن مجموعه تحلیل می‌شوند (ساعی، ۱۳۸۸). بر این اساس بر پایه‌ی تابع S شکل شاخص فاصله‌ای مدرج‌سازی و تبدیل به ارزش فازی گردید. آزمون فرضیات به روش فازی نیز ناظر بر تعیین درجه‌ی صدق و کذب عضویت در مجموعه است. تحلیل علی بر مبنای این رهیافت مبتنی بر روابط زیرمجموعه یا روابط میان مجموعه‌های فازی است. رابطه‌ی میان شرایط لازم و یک نتیجه را می‌توان برای هر شرط به‌طور جداگانه بررسی کرد به این معنا نتیجه باید زیرمجموعه‌ی یک به یک علل لازم باشد. $(Y \leq X)$ هم‌چنین طبق اصل زیرمجموعه، مصادیق شرط کافی زیر مجموعه مصادیق معلول (نتیجه) هستند $(X \leq Y)$.

تعیین روابط علی میان شروط لازم یا کافی و نتیجه در مجموعه‌های فازی با استفاده از سازگاری^۲ و پوشش^۳ انجام می‌گیرد. در مجموعه‌های فازی یک مجموعه در صورتی برای مجموعه دیگر شرط لازم است که مجموعه‌ی نتیجه زیر مجموعه شرط باشد و در صورتی که شرط زیر مجموعه نتیجه باشد، شرط کافی است، لکن در مجموعه‌های فازی، یک مجموعه کاملاً زیرمجموعه‌ی مجموعه‌ی دیگر قرار نمی‌گیرد.

نرم افزار مورد استفاده در تحلیل داده‌ها، نرم‌افزار مجموعه‌ی فازی/تحلیل تطبیقی - کیفی^۴ و نرم‌افزارهای Excel و SPSS می‌باشد. با اتکا به دانش نظری موجود در مطالعات دموکراسی و شاخص‌سازی‌های مؤسسات و مجامع بین‌المللی سه نقطه‌ی آستانه عضویت کامل، نقطه‌ی تقاطع و آستانه‌ی عدم عضویت کامل برای شرط علی و نتیجه تعیین گردید و با استفاده از تابع عضویت S شکل، نمرات فازی استخراج شد. به منظور عملی ساختن تبدیل ریاضی برچسب‌های زبانی، یک مجموعه نه‌ارزشی با برچسب‌های زبانی فاصله‌ای تعریف و برای هر برچسب یک درجه‌ی عضویت اختصاص داده شده است.

1. Fuzzy

2- Consistency

3- Coverage

4- Fuzzy-Set/Qualitative Comparative Analysis, FS/QCA

جدول شماره‌ی یک- ارزش‌های فازی

$0/973 \leq x$	عضویت کامل ^۱
$0/917 \leq x < 0/973$	آستانه‌ی عضویت کامل ^۲
$0/75 \leq x < 0/917$	بیش‌تر درون مجموعه ^۳
$0/561 \leq x < 0/75$	بیش‌تر درون تا بیرون مجموعه ^۴
$0/439 \leq x < 0/561$	نقطه‌ی گذار ^۵
$0/249 \leq x < 0/439$	بیش‌تر بیرون تا درون مجموعه ^۶
$0/083 \leq x < 0/249$	بیش‌تر بیرون از مجموعه ^۷
$0/027 \leq x < 0/083$	آستانه‌ی عدم عضویت کامل ^۸
$x < 0/027$	عدم عضویت کامل ^۹

نتایج توصیفی

یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد میانگین درجه‌ی عضویت فازی در مجموعه‌ی کشورهای دارای سرمایه‌ی اجتماعی بالا برابر است که به معنای آن است که به‌طور مازسوی سرمایه‌ی اجتماعی در بیش‌تر کشورها از حد مازسوی پایین‌تر است و به عبارتی بیش‌تر کشورها در مجموعه سرمایه‌ی اجتماعی بالا کم و بیش عضو هستند. انحراف معیار فازی سرمایه‌ی اجتماعی ۰/۳۶ است که نشان می‌دهد ۳۶ درصد داده‌ها در اطراف میانگین قرار دارند. بیش‌ترین درجه‌ی عضویت فازی ۰/۹۹۹ است. این عدد به معنای آن است که کشورهای وجود دارند که عضویشان در مجموعه‌ی کشورهای دارای سرمایه‌ی اجتماعی بالا کامل است. کم‌ترین درجه‌ی عضویت فازی E-۰۶ یا ۰,۱۸ یا ۰,۰۰۰۰۱۱۸ است، این نمره متعلق به شورهای است که در مجموعه‌ی کشورهای دارای سرمایه‌ی اجتماعی بالا عضویت صفر دارند. میانگین درجه‌ی عضویت فازی مجموعه‌ی کشورهای دارای نابرابری مازسوی

-
- 1- Full membership
  - 2- Threshold of Full membership
  - 3 . Mostly in
  - 4 . More in than out
  - 5 . Cross-over point
  - 6 . More out than in
  - 7 . Mostly out
  - 8 . Threshold of Full nonmembership
  - 9 . Full nonmembership

اجتماعی ۰/۴۷۷ است. انحراف معیار فازی نابرابری اجتماعی، ۰/۳۵ است. بیش‌ترین مقدار درجه‌ی عضویت فازی در مجموعه‌ی کشورهای دارای نابرابری مازسوی اجتماعی ۰/۹۸۹ است و کم‌ترین مقدار درجه‌ی عضویت فازی در مجموعه‌ی کشورهای دارای نابرابری مازسوی اجتماعی ۰۰۶-۱/۹۹E است.

میانگین درجه‌ی عضویت فازی در مجموعه‌ی کشورهای دارای درآمدهای غیر رانتی برابر ۰/۴۹۳ است که به معنای آن است که به‌طور مازسوی میزان درآمدهای غیر رانتی در بیش‌تر کشورها از حد مازسوی پایین‌تر است و به عبارتی بیش‌تر کشورها در مجموعه کشورهای با درآمد غیر رانتی کم و بیش عضو هستند. انحراف معیار فازی کشورهای با درآمد غیر رانتی ۰/۳۸ است که به معنای آن است که ۳۸ درصد داده‌ها در اطراف میانگین قرار دارند. بیش‌ترین درجه‌ی عضویت فازی ۰/۹۹۹ است و کم‌ترین درجه‌ی عضویت فازی ۰/۰۰۱۶ است که به معنای آن است که کشورهای هستند که در مجموعه‌ی کشورهای دارای درآمدهای غیر رانتی عضویت صفر دارند و به صورت نسبی همه‌ی درآمد دولت‌هایشان از منابع رانتی است. مجموعه‌ی کشورهای دارای نظام سیاسی دموکراتیک با بیش‌ترین درجه‌ی عضویت فازی ۰/۹۸۱ و کم‌ترین درجه‌ی عضویت فازی ۰/۰۰۰۷ دارای میانگین درجه‌ی عضویت فازی ۰/۵۷ است این نمره نشان می‌دهد به‌طور میانگین کشورها بیش‌تر درون مجموعه هستند تا بیرون مجموعه‌ی کشورهای دارای نظام سیاسی دموکراتیک. انحراف معیار فازی این مجموعه ۰/۳۷ است که نشان‌دهنده‌ی پراکندگی ۳۷ درصد داده‌ها در اطراف نقطه میانگین فازی است.

جدول شماره‌ی دو آماره‌های توصیفی مجموعه‌های علی و نتیجه

تعداد کشورها	انحراف معیار فازی	میانگین درجه‌ی عضویت فازی	کم‌ترین درجه‌ی عضویت فازی	بیش‌ترین درجه‌ی عضویت فازی	مجموعه
۸۳	۰/۲۶	۰/۴۶	۰۷-E-۱,۱۸	۰/۹۹۹	سرمایه‌ی اجتماعی
۱۰۶	۰/۳۵	۰/۴۷۷	۰۶-E-۱/۹۹	۰/۹۸۹	نابرابری مازسوی درآمد
۱۲۷	۰/۳۶	۰/۴۹۳	۰۷-E-۲/۷۲	۰/۹۹۹	درآمدهای غیررانتی
۱۲۲	۰/۳۷	۰/۵۷	۰/۰۰۰۷	۰/۹۸۱	نظام سیاسی دموکراتیک

جدول شماره‌ی سه پراکنش کشورها را بر حسب درجه‌ی عضویت در مجموعه‌ی کشورهای دموکراتیک نشان می‌دهد. بر اساس بررسی داده‌های موجود، کشورها با برچسب زبانی مربوطه دسته‌بندی شده‌اند.

جدول شماره‌ی سه - عضویت کشورها در مجموعه‌ی کشورهای دموکراتیک

گروه	نوع عضویت	نام کشورها
۱	کاملاً دموکراتیک ^۱	استرالیا، اتریش، بلژیک، کانادا، کاستاریکا، قبرس، جمهوری چک، دانمارک، فنلاند، آلمان، یونان، مجارستان، ایتالیا، ژاپن، هلند، نیوزیلند، نروژ، لهستان، پرتغال، اسپانیا، سوئد، سوئیس، انگلستان، ایالات متحده
۲	درآستانه‌ی کاملاً دموکراتیک ^۲	آرژانتین، برزیل، کلمبیا، دومینیک، اکوادور، استونی، فرانسه، هندوستان، جامائیکا، لبنان، نیکاراگوئه، پاناما، فیلیپین، رومانی، صربستان، آفریقای جنوبی، تایوان، ترکیه
۳	عمدتاً دموکراتیک ^۳	آلبانی، بنگلادش، بوسنی، گرجستان، گواتمالا، مالی، مکزیک، نامیبیا، پرو، روسیه، سریلانکا، تایلند
۴	بیش‌تر دموکراتیک تا غیردموکراتیک ^۴	ارمنستان، کرواسی، فیجی، غنا، مالزی، موزامبیک، نپال، نیجر، سنگال
۵	نه دموکراتیک و نه غیردموکراتیک ^۵	گینه بیسائو، هائیتی، لیبریا، پاکستان
۶	بیش‌تر غیردموکراتیک تا دموکراتیک ^۶	بروندی، کامبوج، آفریقای مرکزی، کنگو، اتیوپی، اندونزی، کنیا، سیرالئون
۷	عمدتاً غیردموکراتیک ^۷	الجزایر، قرقیزستان، نیجریه، سنگاپور، سومالی
۸	درآستانه‌ی کاملاً غیردموکراتیک ^۸	آنگولا، بورکینا فاسو، گابن، گامبیا، ایران، ساحل عاج، اردن، تاجیکستان، تانزانیا، توگو، تونس، اوگاندا، یمن، یوگسلاوی
۹	کاملاً غیر دموکراتیک ^۹	آذربایجان، بحرین، بلاروس، بوتان، کامرون، چین، کوبا، مصر، قزاقستان، کره شمالی، کویت، لائوس، لیبی، مراکش، میانمار (برمه)، عمان، قطر، رواندا، عربستان سعودی، سودان، سوازیلند، سوریه، ترکمنستان، امارات متحده عربی، ازبکستان، ویتنام، زیمبابوه

منبع: محاسبات نویسنده‌گان

1. Full membership
2. Threshold of Full membership
3. Mostly in
4. More in than out
5. Cross-over point
6. More out than in
7. Mostly out
8. Threshold of Full nonmembership
9. Full nonmembership

شواهد تجربی میزان سرمایه‌ی اجتماعی افراد جامعه به یک‌دیگر در جدول شماره‌ی چهار منعکس شده است.

بر اساس شواهد موجود، سرمایه‌ی اجتماعی مردم کشورهای کانادا، اندونزی، نیوزلند، سوئیس، ایالات متحده، ویتنام، استرالیا، ژاپن بسیار بالا است. سرمایه‌ی اجتماعی مردم کشورهای هند، هلند، سوئد، پاکستان نیز در آستانه‌ی بسیار بالا است. سرمایه‌ی اجتماعی مردم کشورهای بوسنی، جمهوری دومینیکن، اتیوپی، فنلاند، انگلیس، ایتالیا، کره جنوبی، هنگ کنگ عمدتاً بالا است. در کشورهای بنگلادش، ایران، چین، مصر، آلمان، غنا، مجارستان، اردن، نیجریه، پرتوریکو، اسپانیا، تایوان، تایلند سرمایه‌ی اجتماعی کم و بیش بالا است. به عبارتی گرچه سرمایه‌ی اجتماعی مردم در این کشورها بالا نیست ولی شواهد نشان می‌دهد بیش‌تر از آن‌که بتوان آن‌ها را عضو مجموعه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی پایین قلمداد کرد، می‌توان آن‌ها را در مجموعه‌ی کشورهای دارای سرمایه‌ی اجتماعی بالا عضو دید. کشورهای ارمنستان، مکزیک، رواندا، آفریقای جنوبی، تانزانیا، اوروگوئه، ونزوئلا، زیمباوه، ترکیه در فازی‌ترین حالت و ابهام‌انگیزترین وضعیت برای عضویت در مجموعه‌ی فوق‌الذکر قرار دارند.

جدول شماره‌ی چهار- درجه بندی عضویت ۸۳ کشور در مجموعه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی

گروه	نوع عضویت	اسامی کشورها
۱	سرمایه‌ی اجتماعی کامل	کانادا، اندونزی، نیوزلند، سوئیس، ایالات متحده، ویتنام، استرالیا، ژاپن
۲	درآستانه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی کامل	هند، هلند، سوئد، پاکستان
۳	عمدتاً سرمایه‌ی اجتماعی بالا	بوسنی، جمهوری دومینیکن، اتیوپی، فنلاند، انگلیس، ایتالیا، کره جنوبی، هنگ کنگ
۴	سرمایه‌ی اجتماعی بیش‌تر بالا تا پایین	بنگلادش، ایران، چین، مصر، آلمان، غنا، مجارستان، اردن، نیجریه، پرتوریکو، اسپانیا، تایوان، تایلند
۵	بینابین	ارمنستان، مکزیک، رواندا، آفریقای جنوبی، تانزانیا، اوروگوئه، ونزوئلا، زیمباوه، ترکیه
۶	سرمایه‌ی اجتماعی بیش‌تر پایین تا بالا	آلبانی، آندورا، آرژانتین، بلغارستان، کرواسی، قبرس، جمهوری چک، السالوادور، فرانسه، مالی، مراکش، لهستان، رومانی، روسیه، صربستان و مونته‌نگرو، اسلواکی، ترینداد و توباگو، اوکراین، زامبیا

ادامه جدول شماره‌ی چهار- درجه بندی عضویت ۸۳ کشور در مجموعه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی

گروه	نوع عضویت	اسامی کشورها
۷	عمدتاً سرمایه‌ی اجتماعی پایین	الجزایر، آذربایجان، بلاروس، برزیل، بورکینافاسو، کلمبیا، استونی، گرجستان، لاتویا، لیتوانی، مقدونیه، مالزی، پرو، اسلونی
۸	درآستانه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی بسیار پایین	مولدووا، فیلیپین، اوگاندا، گواتمالا، قرقیزستان، عربستان
۹	سرمایه‌ی اجتماعی بسیار پایین	صربستان

منبع: محاسبات نویسندگان

سرمایه‌ی اجتماعی مردم کشورهای آلبانی، آندورا، آرژانتین، برزیل، بلغارستان، کرواسی، قبرس، جمهوری چک، السالوادور، فرانسه، مالی، مراکش، لهستان، رومانی، روسیه، صربستان و مونته‌نگرو، اسلواکی، ترینیداد و توباگو، اوکراین، زامبیا بیش‌تر پایین است تا بالا. سرمایه‌ی اجتماعی کشورهای الجزایر، آذربایجان، بلاروس، برزیل، بورکینافاسو، کلمبیا، استونی، گرجستان، لاتویا، لیتوانی، مقدونیه، مالزی، پرو، اسلونی عمدتاً در سطح پایینی طبقه بندی می‌شود. سرمایه‌ی اجتماعی کشورهای مولدووا، فیلیپین، اوگاندا، گواتمالا، قرقیزستان، عربستان درآستانه‌ی بسیار پایین است و سرمایه‌ی اجتماعی در کشور صربستان بسیار پایین است.

شواهد تجربی چگونگی عضویت کشورها در مجموعه‌ی کشورهای دارای درآمد رانتهی در جدول شماره‌ی پنج نشان می‌دهد کشورهای الجزایر، آنگولا، بحرین، کلمبیا، اکوادور، عراق، ایران، کویت، لیبی، نیجریه، عمان، قطر، عربستان سعودی، سوریه، ترکمنستان، امارات متحده، ونزوئلا و یمن کشورهایی هستند که درآمدهای دولت‌های آنها کاملاً از منابع رانت تأمین می‌شود. کشورهای استرالیا، آذربایجان، بولیوی، کامرون و قزاقستان کشورهایی هستند که می‌توان آنها را در آستانه‌ی عضویت در کشورهای کاملاً رانتهی قلمداد کرد.

کشورهای مصر، اندونزی، مکزیک، پاراگوئه، روسیه، سودان و مالزی کشورهایی هستند که درآمدهای آنها عمدتاً رانتهی است. کشورهای کانادا، آرژانتین، میانمار، آفریقای جنوبی، ازبکستان و ویتنام را می‌توان تا بیش‌تر رانتهی دانست تا غیر رانتهی. کشورهای دانمارک، چین،

کنگو، اتیوپی، کره جنوبی، مغولستان، موزامبیک، تانزانیا و تونس نه رانتهی هستند و نه غیر رانتهی.

درآمد دولت‌های کشورهای انگلستان، آلبانی، بنگلادش، بنین، بوسنی و هرزگوین، برزیل، کامبوج، جمهوری چک، اریتره، استونی، غنا، گواتمالا، هائیتی، هندوستان، کنیا، نپال، پاکستان، پرو، لهستان، رومانی، صربستان، توگو، زامبیا و زیمبابوه را می‌توان بیش‌تر غیررانتهی دانست تا رانتهی.

جدول شماره‌ی پنج- درجه‌بندی عضویت کشورها در مجموعه درآمدهای رانتهی

گروه	نوع عضویت	کشورها
۱	کاملاً رانتهی	الجزایر، آنگولا، بحرین، کلمبیا، اکوادور، عراق، ایران، کویت، لیبی، نیجریه، عمان، قطر، عربستان سعودی، سوریه، ترکمنستان، امارات متحده، ونزوئلا، یمن
۲	درآستانه‌ی کاملاً رانتهی	استرالیا، آذربایجان، بولیوی، کامرون، قزاقستان
۳	عمدتاً رانتهی	مصر، اندونزی، مکزیک، پاراگوئه، روسیه، سودان، مالزی
۴	بیش‌تر رانتهی تا غیررانتهی	کانادا، آرژانتین، میانمار، آفریقای جنوبی، ازبکستان، ویتنام
۵	نه رانتهی نه غیر رانتهی	دانمارک، چین، کنگو، اتیوپی، کره جنوبی، مغولستان، موزامبیک، تانزانیا، تونس
۶	بیش‌تر غیررانتهی تا رانتهی	انگلستان، آلبانی، بنگلادش، بنین، بوسنی و هرزگوین، برزیل، کامبوج، جمهوری چک، اریتره، استونی، غنا، گواتمالا، هائیتی، هندوستان، کنیا، نپال، پاکستان، پرو، لهستان، رومانی، صربستان، توگو، زامبیا، زیمبابوه
۷	عمدتاً غیررانتهی	نیوزیلند، هلند، ایالات متحده، اتریش، بوتسوانا، ایسلند، بلغارستان، کاستاریکا، کرواسی، کوبا، السالوادور، فنلاند، گرجستان، یونان، هندوراس، مجارستان، قرقیزستان، لتونی، لیتوانی، مقدونیه، نیکاراگوئه، پاناما، فیلیپین، سنگال، اسلواکی، اسلونی، اسپانیا، سریلانکا، تاجیکستان، تایلند، ترکیه، اوکراین، اروگوئه
۸	درآستانه‌ی کاملاً غیررانتهی	سوئد، سویس، ارمنستان، بلاروس، قبرس، جمهوری دومینیکن، هنگ کنگ، ایرلند، اسرائیل، ایتالیا، جامائیکا، اردن، کره جنوبی، لبنان، جزیره مالت، مولداوی، مراکش، نامیبیا، پرتغال، سنگاپور
۹	کاملاً غیر رانتهی	فرانسه، آلمان، بلژیک، ژاپن، لوکزامبورگ

منبع: محاسبات نویسندهگان

درآمد دولت‌های کشورهای نیوزیلند، هلند، ایالات متحده، اتریش، بوتسوانا، ایسلند، بلغارستان، کاستاریکا، کرواسی، کوبا، السالوادور، فنلاند، گرجستان، یونان، هندوراس، مجارستان، قرقیزستان، لتونی، لیتوانی، مقدونیه، نیکاراگوئه، پاناما، فیلیپین، سنگال، اسلواکی، اسلوانی، اسپانیا، سریلانکا، تاجیکستان، تایلند، ترکیه، اوکراین و اروگوئه را می‌توان عمده‌تاً غیررانتی دانست تا رانتی. درآمد کشورهای کشورهای سوئد، سوئیس، ارمنستان، بلاروس، قبرس، جمهوری دومینیکن، هنگ کنگ، ایرلند، اسرائیل، ایتالیا، جامائیکا، اردن، کره جنوبی، لبنان، جزیره مالت، مولداوی، مراکش، نامیبیا، پرتغال و سنگاپور را می‌توان در آستانه‌ی کاملاً غیررانتی دانست. در نهایت کشورهای فرانسه، آلمان، بلژیک، ژاپن و لوکزامبورگ کاملاً غیر رانتی هستند.

با بررسی داده‌های شاخص ضریب جینی، سهم درآمد ۱۰ درصد بسیار مرفه جامعه از کل درآمدها و سهم درآمد ۲۰ درصد بسیار مرفه جامعه از کل درآمدها می‌توان کشورها را بر اساس میزان برابری در توزیع درآمد دسته بندی کرد.

شواهد نشان می‌دهد کشورهای اتریش، باهاما، بلاروس، بلغارستان، کرواسی، قبرس، جمهوری چک، دانمارک، مصر، فنلاند، آلمان، مجارستان، اندونزی، ژاپن، کره جنوبی، لوکزامبورگ، مونته‌نگرو، هلند، نروژ، پاکستان، رومانی، صربستان، اسلواکی، اسلوانی، سوئد و اوکراین کشورهایی هستند که عضو کامل مجموعه‌ی کشورهای دارای برابری درآمد هستند. کشورهای آلبانی، بنگلادش، بلژیک، برمودا، بوسنی، کانادا، اتیوپی، فرانسه، یونان، ایرلند، قزاقستان، لتونی، لهستان، اسپانیا، سوئیس، تاجیکستان کشورهایی هستند که در آستانه‌ی عضویت کامل در مجموعه‌ی کشورهای دارای برابری درآمد هستند. کشورهای الجزایر، ارمنستان، استرالیا، آذربایجان، استونی، ایتالیا، مولداوی، نیوزیلند، سودان، سوریه، تانزانیا، انگلیس، ویتنام، یمن کشورهایی هستند که عمده‌تاً درآمد افراد آنان برابر است. کشورهای چین، اردن، قرقیزستان، نپال، نیجر، پرتغال، سریلانکا، ترکمنستان، ازبکستان، مقدونیه کشورهای هستند که نسبت به دسته‌ی قبلی برابری درآمد در آن‌ها کم‌تر است، ولی می‌توان درآمد افراد جامعه‌ی آن‌ها را بیش‌تر برابر خواند تا نابرابر. کشورهای کامرون و اسرائیل در مبهم‌ترین حالت برای عضویت در کشورهای با درآمد برابر یا درآمد نابرابر قرار دارند. درآمد افراد در کشورهای کامبوج، گرجستان، غنا، مالی، مراکش، قطر، روسیه، تونس و ایالات

متحدہ بیش تر نابرابر است و می‌توان گفت شاخص نابرابری در این کشورها از برابری بالاتر است. کشورهای گینه، هنگ‌کنگ، ایران، جامائیکا، ماداگاسکار، مالاوی، موریتانیا، فیلیپین، سنگال، سنگاپور، تایلند، ترکیه، اوگاندا و ساحل عاج کشورهایی هستند که می‌توان گفت درآمد افراد در این کشورها بیش تر نابرابر است تا برابر. کشورهای فیجی، مالزی، موزامبیک، نیکاراگوئه، نیجریه، اروگوئه کشورهایی هستند که در آستانه‌ی عضویت کامل در مجموعه‌ی کشورهای قرار دارند که درآمد افراد در آن‌ها به شدت نابرابر است. کشورهای هائیتی، آنگولا، آرژانتین، بحرین، بولیوی، بوتسوانا، برزیل، آفریقای مرکزی، بولیوی، کلمبیا، چایل، کلمبیا، کاستاریکا، دومینیکن، اکوادور، السالوادور، گامبیا، گواتمالا، هندوراس، کنیا، لسوتو، مالدیو، مکزیک، نامیبیا، پاناما، پاراگوئه، پرو، سوازیلند، ونزوئلا، زامبیا، زیمبابوه کشورهایی هستند که در آن‌ها نابرابری درآمد بسیار بالاست. این تقسیم بندی در جدول شماره‌ی شش نشان داده شده است.

جدول شماره‌ی شش - عضویت کشورها بر حسب برابری درآمد

گروه	نوع عضویت	کشورها
۱	درآمد کاملاً برابر	اتریش، باهاما، بلاروس، بلغارستان، کرواسی، قبرس، جمهوری چک، دانمارک، مصر، فنلاند، آلمان، مجارستان، اندونزی، ژاپن، کره جنوبی، لوکزامبورگ، مونته‌نگرو، هلند، نروژ، پاکستان، رومانی، صربستان، اسلواکی، اسلوانی، سوئد، اوکراین
۲	درآستانه‌ی درآمد کاملاً برابر	البانی، بنگلادش، بلژیک، برمودا، بوسنی، کانادا، اتیوپی، فرانسه، یونان، ایرلند، قزاقستان، لهستان، اسپانیا، سوئیس، تاجیکستان
۳	عمدتاً درآمد برابر	الجزایر، ارمنستان، استرالیا، اذربایجان، استونی، ایتالیا، مولدووا، نیوزیلند، سودان، سوریه، تانزانیا، انگلیس، ویتنام، یمن
۴	بیش تر دارای درآمد برابر تا نابرابر	چین، اردن، قرقیزستان، نپال، نیجر، پرتغال، سریلانکا، ترکمنستان، ازبکستان، مقدونیه
۵	نه درآمد برابر و نه نابرابر	کامرون، اسرائیل
۶	بیش تر دارای درآمد نابرابر تا برابر	کامبوج، گرجستان، غنا، مالی، مراکش، قطر، روسیه، تونس، ایالات متحده
۷	عمدتاً درآمد نابرابر	گینه، هنگ‌کنگ، ایران، جامائیکا، ماداگاسکار، مالاوی، موریتانیا، فیلیپین، سنگال، سنگاپور، تایلند، ترکیه، اوگاندا، ساحل عاج
۸	درآستانه‌ی درآمد کاملاً نابرابر	فیجی، مالزی، موزامبیک، نیکاراگوئه، نیجریه، اروگوئه
۹	درآمد کاملاً نابرابر	هائیتی، آنگولا، آرژانتین، بحرین، بولیوی، بوتسوانا، برزیل، آفریقای مرکزی، بولیوی، کلمبیا، چایل، کلمبیا، کاستاریکا، دومینیک، اکوادور، السالوادور، گامبیا، گواتمالا، گویان، هندوراس، کنیا، لسوتو، مالدیو، مکزیک، نامیبیا، پاناما، پاراگوئه، پرو، سوازیلند، ونزوئلا، زامبیا، زیمبابوه

داوری در باب فرضیه‌های مقاله

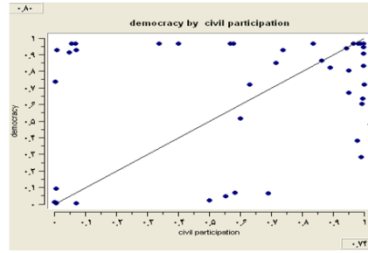
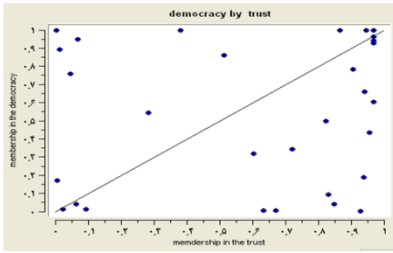
یکی از امتیازات تحلیل تطبیقی و کاربرد مجموعه‌های فازی، امکان بررسی ضرورت و کفایت شرایط علی منفرد و ترکیبات علی است. شرط لازم نشان می‌دهد که حضور شرط، برای رخداد نتیجه، ضروری است. در حالی که شرط کافی می‌تواند نتیجه‌ی مورد نظر را خود ایجاد کند. یک راه بررسی کفایت یا ضرورت شرایط علی منفرد، بررسی روابط زیرمجموعه‌ای میان شروط مستقل و نتیجه است. چنان‌که پیش از این گفته شد، شرط، لازم است؛ اگر نتیجه زیرمجموعه‌ی شرط باشد و کافی است؛ اگر شرط، زیر مجموعه‌ی نتیجه باشد. این امر با نمرات فازی قابل بررسی است. در چارچوب روابط مجموعه‌ای، علت لازم و کافی فازی را می‌توان از طریق معیار نمودار و شاخص سازگاری و شاخص پوشش ارزیابی کرد.

رگین ارزش محک^۱ ۰/۵ را برای علت‌هایی به کار برد که حداقل در نیمی از موارد، شرط لازم و یا شرط کافی‌اند^۲ و معیار ۰/۶۵ و ۰/۸۰ را به ترتیب برای علت‌هایی که معمولاً^۳ (۰/۶۵) و بیش‌تر موارد^۴ (۰/۸۰) لازم یا کافی‌اند به کار می‌برد (Ragin: ۲۰۰۶).

برای داوری در باره‌ی فرضیه‌ی اول، رابطه‌ی مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی با مجموعه‌ی دموکراسی با استفاده از شروط سازگاری و پوشش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

چنان‌که در نمودارهای شماره‌ی یک و دو ملاحظه می‌شود، نوعی ماندت در زیر نیمساز اصلی تشکیل می‌شود که نشان‌دهنده‌ی آن است که عضویت اعضا در مجموعه‌ی اعتماد متقابل بالا در بیش‌تر موارد^۵ و در مجموعه‌ی مشارکت مدنی بالا معمولاً^۶ شرط علی لازم برای وقوع نتیجه دموکراسی است.

-
1. Benchmark Value
  2. More often than not
  3. Usually
  4. Almost always
  5. Almost always
  6. Usually

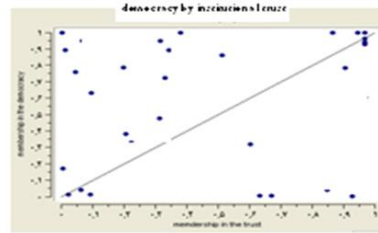
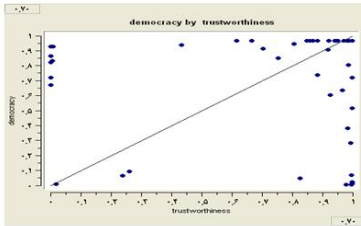

نمودار شماره‌ی دو- پراکندگی امتیازات
فازی شرط لازم لازم مشارکت مدنی برای
دموکراسی اعتماد اجتماعی و دموکراسی

نمودار شماره‌ی یک- پراکندگی امتیازات
فازی شرط مشارکت مدنی برای دموکراسی

Consistency= 0.7197 Coverage=0.6991   Consistency= 0.3145 Coverage=0.7142

نمودارهای شماره‌ی سه و چهار شروط علی نفع جمعی و اعتماد نهادی را برای نتیجه‌ی دموکراسی واریسی کند. بر این اساس نفع جمعی معمولاً^۱ شرط لازم برای دموکراسی است، در حالی که اعتماد نهادی شرط لازم برای دموکراسی نمی‌باشد.

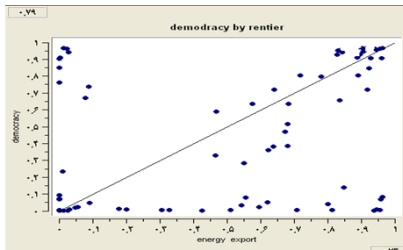
نمودار شماره‌ی چهار- پراکندگی
امتیازات
فازی نفع جمعی و دموکراسی

نمودار شماره‌ی سه- پراکندگی امتیازات
فازی شرط لازم لازم اعتماد نهادی برای
دموکراسی

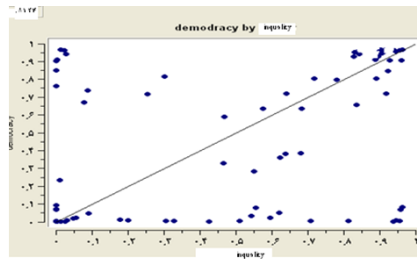
Consistency= 0.7197 Coverage=0.6991   Consistency= 0.3145 Coverage=0.7142

1. Usually

نمودارهای شماره‌ی پنج و شش اختصاص به واری‌های شرط علی نابرابری مازسوی و درآمدهای غیررانتی دارد. براساس شاخص سازگاری نابرابری مازسوی در توزیع درآمد معمولاً^۱ شرط لازم و عدم دسترسی دولت به درآمد رانتی در بیش‌تر موارد^۲ شرط لازم برای دموکراسی است.

نمودار شماره‌ی شش - پراکندگی امتیازات فازی شرط لازم درآمدهای غیررانتی و دموکراسی

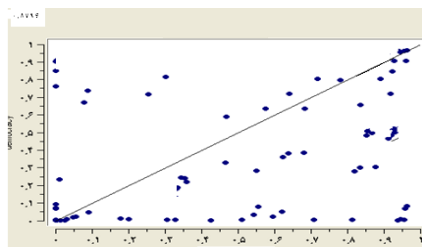

نمودار شماره‌ی پنج - پراکندگی امتیازات فازی شرط لازم مؤلفه‌های سرمایه‌ی اجتماعی و درآمدهای غیررانتی و نابرابری با دموکراسی

Consistency= 0.8197 Coverage=0.7321 Consistency= 0.6745 Coverage=0.6421

در نمودار شماره‌ی هفت اجتماع سه شرط علی سرمایه‌ی اجتماعی بالا، دولت غیر رانتی و نابرابری مازسوی در توزیع درآمد با دموکراسی مورد بررسی قرار گرفته است. داده‌های تجربی ناظر بر رابطه‌ی فازی میان مجموعه‌ای نشان می‌دهد که اجتماع این شروط در بیش‌تر موارد شرط لازم برای دموکراسی است. به عبارتی ۸۷ درصد مورد‌های مطالعه شده، این ادعا را تأیید می‌کند که ترکیب عطفی سرمایه‌ی اجتماعی بالا، دولت غیر رانتی و نابرابری مازسوی در توزیع درآمد ترکیب علی لازم و نه کافی برای دموکراسی است.

1. Usually
2. Almost always

نمودار شماره‌ی هفت -پراکندگی امتیازات فازی

شرط نابرابری مازسوی برای دموکراسی

Consistency= 0.8796   Coverage= 0.676

بررسی علیت‌های عطفی (ترکیبی)^۱: بر اساس مدل نظری، شش شرط علی در این بررسی مد نظر قرار گرفت. برای این شش شرط، ۶۴ ترکیب علی متصور است.^۶ نرم افزار FS/QCA با ایجاد الگوریتم صدق و کذب فازی ترکیب‌های ممکن شرایط علی در میان موارد را در ردیف‌های جداگانه محاسبه کرده و فراوانی موارد در هر ترکیب را نشان می‌دهد. در جدول صدق و کذب فازی، شرایط حضور و غیاب کلیه‌ی عوامل را برای پیدایش نتیجه‌ی مورد بررسی قرار می‌دهد. عدد ۱ در این جداول نشان‌دهنده‌ی عضویت کامل و عدد صفر نشان‌دهنده‌ی عدم عضویت کامل عنصر در مجموعه است. در این نوع تحلیل، نمرات فازی بالاتر از ۰.۵ به عنوان عضویت کامل کشورها در مجموعه و نمرات فازی کم‌تر از ۰.۵ به عنوان عدم عضویت کامل در نظر گرفته شده است. در این جدول شاخص سازگاری نشان‌دهنده‌ی نسبتی از موارد است که در هر ردیف جدول صدق و کذب نتیجه را نشان می‌دهد. با استفاده از فرایندهای به حداقل رساندن ترکیبات ممکن و جداسازی ترکیبات مرتبط، از ۶۴ ترکیب علی، ۵ ترکیب علی عطفی به دست آمد که به تحقیق دموکراسی در یک کشور می‌انجامد.

جدول شماره‌ی هشت- نتیجه‌ی بررسی مسیرهای علی دموکراسی براساس الگوریتم صدق و کذب فازی

consistency	Unique coverage ^v	Raw coverage [^]	ترکیب‌های علی
0.961206	0.092736	0.186496	~اعتمادمتقابل*^اعتمادنهادی*مشارکت مدنی* دولت رانتی* نابرابری مازسوی
0.845579	0.692169	0.236277	اعتمادمتقابل*~اعتمادنهادی*مشارکت مدنی*~دولت رانتی*نابرابری مازسوی
0.967348	0.286086	0.243566	~اعتمادمتقابل*اعتمادنهادی*مشارکت مدنی*~ دولت رانتی* جمع‌گرایی
0.853195	0.206826	0.690916	~اعتمادنهادی*مشارکت مدنی* نفع جمعی* دولت رانتی* نابرابری مازسوی
0.903904	0.036087	0.075600	اعتمادمتقابل*~اعتمادنهادی*نفع جمعی*~مشارکت مدنی*~ دولت رانتی*~نابرابری مازسوی
solution consistency: 0.869181		solution coverage: 0.595405	

مسیر اول: ~اعتماد متقابل*اعتماد نهادی*مشارکت مدنی* دولت رانتی* نابرابری مازسوی
مسیر دوم: اعتماد متقابل*~اعتماد نهادی*مشارکت مدنی*~ دولت رانتی* نابرابری مازسوی
مسیر سوم: ~اعتماد متقابل*اعتماد نهادی*مشارکت مدنی*~ دولت رانتی* جمع‌گرایی
مسیر چهارم: ~اعتماد نهادی*مشارکت مدنی* ~ نفع جمعی*~ دولت رانتی* نابرابری مازسوی
مسیر پنجم: اعتماد متقابل*~اعتماد نهادی*نفع جمعی*~مشارکت مدنی*~ دولت رانتی*~نابرابری مازسوی

در نهایت سه مسیرعلیت ترکیبی کافی تشخیص داده شده مازسوی و مسیر دوم: اعتماد متقابل بالا، اعتماد نهادی بالا، مشارکت مدنی بالا، دولت غیر رانتی و نفع جمعی پایین و مسیر سوم: اعتماد نهادی پایین، مشارکت مدنی بالا، نفع جمعی پایین، دولت غیر رانتی و نابرابری مازسوی در توزیع درآمد است.

ویژگی مشترک این سه مسیر مشارکت مدنی بالا و عدم دسترسی به درآمدهای رانتی است؛ اما ویژگی متمایزکننده‌ی مسیر اول و سوم نابرابری مازسوی در توزیع درآمد است و ویژگی مشترک مسیر دوم و اول، اعتماد متقابل بالا میان افراد جامعه است. در میان این سه

مسیر، مسیر اول شاخص پوشش بهتری دارد. شاخص پوشش^۱، اهمیّت تجربی علل تحت مطالعه را نشان می‌دهد و قابل قیاس با واریانس تبیین شده در رگرسیون است (کنت، ۲۰۰۸). این دو الزاماً برابر نیستند؛ چرا که ممکن است مسیرهای علی هم‌پوشانی داشته باشند. شاخص سازگاری کلیه‌ی مسیرها نشان می‌دهد که ترکیب‌های علی در بیش‌تر موارد شرط علی لازم برای دموکراسی است.

نتیجه‌گیری

مسأله‌ی این مقاله، تفاوت‌پذیری کشورها به لحاظ شاخص دموکراسی است. در بخش مطالعات نظری، مرورتئوری‌های بیان شده به‌عنوان دانش نظری نشان داد که دموکراسی پدیده‌ای چند بُعدی و چند علیّی است که نمی‌توان تبیین تک عاملی از آن ارایه داد. بنابراین در تدوین الگوی نظری پژوهش تأکید شد که دموکراسی تابعی از عوامل سرمایه‌ی اجتماعی، نابرابری در توزیع درآمد و درآمدهای غیررانتی دولت است. بر مبنای این الگوی نظری، استدلال منطقی این چنین بیان شد که ترکیب عطفی عوامل یاد شده، ترکیب علی لازم و کافی برای تحقق دموکراسی است.

یافته‌های تجربی این پژوهش در بررسی شروط منفرد برای پیدایش دموکراسی نشان داد که اعتماد متقابل میان افراد جامعه و عدم دسترسی دولت به درآمد در بیش‌تر موارد و مشارکت مدنی و نفع جمعی بالا و نابرابری مازسوی در توزیع درآمد معمولاً شرط لازم برای دموکراسی است. بررسی شرط لزوم و کفایت اعتماد نهادی مؤید نه لازم و نه کافی بودن اعتماد نهادی برای دموکراسی است و حاکی از نقش آن به صورت ترکیبی و با حضور متغیرهای دیگر است.

معمولاً در پدیده‌های اجتماعی ترکیب شرایط علی اثرات متفاوتی از علت‌های منفرد ایفا می‌نمایند. مسیر اول شرط کافی حاکی از آن است که اعتماد متقابل بالا، اعتماد نهادی پایین، مشارکت مدنی بالا، عدم دسترسی به درآمدهای رانتی در کنار نابرابری مازسوی در توزیع درآمد در مقایسه با مسیر دوم و سوم اهمیت بیش‌تری برای رخدادن دموکراسی دارد.

نتایج به دست آمده مؤید نقش سرمایه‌ی اجتماعی، درآمدهای رانتی و نابرابری در جامعه به عنوان عوامل تأثیرگذار اصلی در رخ دادن دموکراسی است.

ویژگی مشترک مسیرهای علی‌کافی در خصوص عدم اتکا دولت‌ها به درآمدهای نفتی و احساس نیاز به جامعه (درآمدهای مالیاتی) به همراه مشارکت مدنی افراد جامعه حاکی از آن است که وجود نابرابری در جامعه و اعتماد متقابل افراد جامعه و روحیه نفع جمعی مادامی که دولت‌ها از نظر اقتصادی مستقل باشند و افراد جامعه نسبت به فعالیت‌های مدنی منفعل باشند، برای ایجاد و تحکیم دموکراسی کفایت نمی‌کنند.

بر این اساس می‌توان گفت یافته‌های تجربی این پژوهش علاوه بر حمایت تجربی از استدلال نظری پژوهش و تأیید تجربی بر نتایج پژوهش‌های انجام گرفته در خصوص تأثیر علی‌متغیرهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی نشان می‌دهد که حضور و عدم حضور هر یک از مجموعه‌های شروط علی می‌تواند مجموعه‌ی نتایج را به گونه‌ای معنادار تغییر دهد. بر این اساس تبیین تک علتی از دموکراسی بدون در نظر گرفتن سایر ابعاد مؤثر تبیینی ناقص است.

منابع

- ۱- پاتنام، روبرت (۱۳۸۰) *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه‌ی دلفروز، تهران: انتشارات روزنامه‌ی سلام.
- ۲- پاتنام، رابرت و دیگران به کوشش کیان تاجبخش (۱۳۸۴) *سرمایه‌ی اجتماعی، اعتماد و توسعه*، ترجمه‌ی افشین خاکباز افشین و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- ۳- تاجبخش، کیان (۱۳۷۸) «ثئوری سرمایه‌ی اجتماعی، پیامدهای آن برای توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی»، *گفتمان*، شماره‌ی ۲.
- ۴- توحیدفام، محمد (۱۳۸۲) *دولت و دموکراسی*، تهران: روزنه.
- ۵- چاندوک، نیران (۱۳۷۷) *جامعه‌ی مدنی ودولت*، ترجمه‌ی فریدون فاطمی و وحید بزرگ، تهران: نشرمرکز.
- ۶- چلبی، مسعود (۱۳۸۸) «شاخص‌سازی تابع عضویت فازی، نوع‌شناسی و واسنجی در جامعه‌شناسی»، *مجله‌ی مطالعات اجتماعی ایران*، دوره‌ی سوم، شماره‌ی ۴، ص ۲۸-۶.

- ۷- حاجی یوسفی، امیر محمد (۱۳۷۶) «رانت، دولت رانتیر و رانتیریسیم: یک بررسی مفهومی»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره‌ی یک ۲۵ و ۲۶، ص ۱۵۲ تا ۱۵۵.
- ۸- خدایی، ابراهیم (۱۳۸۸) «رگرسیون خطی فازی و کاربردهای آن در پژوهش‌های علوم اجتماعی»، *مجله‌ی مطالعات اجتماعی ایران*، دوره‌ی سوم، شماره‌ی چهار، ص ۹۸-۸۲.
- ۹- ذکایی، محمد سعید (۱۳۸۱) «سرمایه‌ی اجتماعی و مشارکت مدنی»، *حیات نو*، دوره‌ی سوم، شماره‌ی ۶۶۱، ص ۲۳-۱۸.
- ۱۰- ساعی علی (۱۳۸۸) «فازی سازی دموکراسی»، *دانشنامه‌ی علوم اجتماعی*، دوره‌ی ۱، شماره‌ی یک، ص ۱۹۱-۱۶۷.
- ۱۱- سالتر، لی (۱۳۸۳) «دموکراسی، جنبش‌های نوین اجتماعی و اینترنت»، ترجمه‌ی پیروز ایزدی، *رسانه*، دوره‌ی ۳؛ شماره‌ی یک ۵، ص ۱۶۲-۱۳۳.
- ۱۲- طاهری، ابوالقاسم و سارا، صفاری امان (۱۳۸۸) «تأثیر دولت رانتیر بر دموکراسی در ایران (پهلوی دوم)»، *فصل‌نامه‌ی علمی پژوهشی تاریخ*، سال چهارم، شماره‌ی دوازدهم، ص ۱۲۲-۹۱.
- ۱۳- عجم اوغلو دارون و جیمز رابینسون (۱۳۹۰) *ریشه‌های اقتصادی دیکتاتوری و دموکراسی*، تهران: کویر.
- ۱۴- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹) *پایان نظم [پایان سرمایه‌ی اجتماعی و حفظ آن]*، غلامعبّاس توسلی، تهران: جامعه‌ی ایرانیان.
- ۱۵- قاسمی، وحید (۱۳۸۹) *سیستم‌های استنباط فازی و پژوهش‌های اجتماعی*، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- ۱۶- کاتوزیان، همایون (۱۳۷۴) «اقتصاد سیاسی کشورهای صادرکننده‌ی نفت»، ترجمه‌ی علی‌رضا طیب، *اطلاعات سیاسی اقتصادی*، شماره‌ی ۹۵ و ۹۶، ص ۱۱۹-۹۵.
- ۱۷- کدیور، محمد علی (۱۳۸۶) *گذار به دموکراسی*، تهران: گام نو.
- ۱۸- کوربوسی، عاطف و سلیم منصور (۱۳۷۵) «اقتصاد سیاسی نفت در خاورمیانه»، ترجمه‌ی امیرمحمد حاج‌یوسفی، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، سال دهم، ش ۱۰۸-۱۰۷، ص ۱۳۰-۱۱۲.

۱۹- لفت‌ویچ، آدریان(۱۳۷۸) **دموکراسی و توسعه**، ترجمه‌ی احد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران: طرح نو.

۲۰- لوسیان، جیاکومو(۱۳۷۴) **درآمد ثابت نفتی، بحران مالی، گرایش به دموکراسی، فصلنامه‌ی خاورمیانه**، سال دوم، ش ۲، ص ۴۲-۵۶.

۲۱- مظلوم خراسانی محمد و مژگان عظیمی هاشمی(۱۳۸۷) «رابطه‌ی فازی توسعه‌ی اقتصادی، سیاسی و نابرابریهای درآمدی در ایران»، **فصلنامه‌ی تحلیل اجتماعی نظم و نابرابری**، سال اول، شماره‌ی ۵۹، ۵۸-۲۷.

22- Acemoglu, D. , and J. Robinson(1998) «Why Did the West Extend the Franchise? Democracy, Inequality, and Growth in Historical Perspective» **Forthcoming in Quarterly Journal of Economics**, vol. 113(4), pages 1055-1089, November.

23- Acemoglu, Daron and James A. Robinson(2005) **The Economic Origins of Democracy and Dictatorship**, Book manuscript, Department of Government, Harvard University and Department of Economics, MIT. Forthcoming.

24- Alberto Chong(2004) **Inequality, Democracy, and Persistence: Is There a Political Kuznets Curve?**.

25- Almond Gabriel and Sidney Verba(1989) **The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations**, Sage.

26- Almond, Gabriel, and Sidney Verba(1963) **The Civic Culture**, Boston, Little, Brown.

27- Beblawi Hazem, Giacomo Luciani(1987) **The Rentier State**, London: Croom Helm.

28- Bollen, K. a(1985) «Polotical democracy and the size distribution of income», **American Sociological Review**, 50, PP:438-57.

29- de Tocqueville Alexis(1820) **Democracy in America**, Translator- Henry Reeve, the Pennsylvania State University, Electronic Classics Series, Jim Manis, Faculty Editor, Hazleton, Chicago: The University of Chicago Press.

30- Dowley, K. M. and B. D. Silver(2002) Social Capital, Ethnicity and Support for Democracy in the Post-Communist States, **Europe-Asia Studies**, 54(4): 527-505.

31- Gasiorowski M. J(1996) «An Overview of Political Regime Change Data Set», **Comparative Political Studies**, 29-68: 98.

32- Fukuyama, F(1995) **Trust: the social virtues and the creation of prosperity**, New York: The Free Press.

33- Knack, S. , and Keefer, P(1997) «Does social capital have an economic pay-off? A cross country investigation», **Quarterly Journal of Economics**. 112. 4:1251-1288.

34- Gill G(2000) **The dynamics of Democratization. Elites, civil society and the transition process**, MacMillan and St Martin's Press, Basingstoke and New York pp. vii & 287.

- 35- Gurr T. D. and et. al. (1990) **Polity II: Political Structure and Regime Change, 1800-1986**, Principal Investigators George Mason University and Colorado State University, Founder University Maryland. March, 2010.
- 36- H. Beblawi and G. Luciani(ed)(1987) **The Rentier State**, London: Croomhelm.
- 37- H. Katouzian(1986) **Oil and Economics Development, in G. Sabagh(ed). The Modern Economics and Social History of the Middle East in its World Context**, Cambridge University Press.
- 38- Habermas. J(1976) «was heist universalpragmatik? In K. O apel(ed) sprachpragmatik und Philosophy. Frankfort am man suhrkamp»,
http://www.ccsr.ac.uk/publications/teaching/2008-10. pdf.
- 39- Huntington, Samuel(1984) «Will More Countries Become Democratic?», **Political Science Quarterly** , Volume 99 , Number 2, p. 193-218.
- 40- Inglehart, Ronald, and Welzel, Christian(2005) **Modernization, Cultural Change and Democracy**, Cambridge: Cambridge University Press.
- 41- Inglehart, Ronald, and Welzel, Christian(2002) «Political Culture and Democracy: Analyzing Cross-Level Linkages», **Comparative Politics**, Vol. 36, No. 1, pp. 61-67.
- 42- Jakm an. r. W(1973) «Political democracy and social equality:A Comparative analysis», **American Sociological Review**, 39, PP: 29-45.
- 43- K. Chaundry(1989) «The Price of Wealth: Bsiness and State in Labour Remittance and Oil Economics», **International Organization**, 43. 1pp101- 145.
- 44- Kent, R ,(2008) «Using fs-QCA, A Brief Guide and Workshop for Fuzzy-Set Qualitative Comparative Analysis», Teaching Paper No. 3. Manchester: **The Cathie Marsh Centre**, University of Manchester. **http://www. ccsr. ac. uk/publications .**
- 45- Lipset Seymour Martin(1959) **Some Social Requisite of Democracy, Economic Development and Political Development**, American Political Science Review 53.
- 46- Mahdavy, Hossein(1970) **Patterns and Problems of Economic Development in RentierStates: The Case of Iran In M. A. Cook, ed. , Studies in the Economic History of the Middle-East**»,Oxford: Oxford University Press.
- 47- Merli Sonja and Ken Newton(2008) «Social trust and attitudes toward democracy», **public opinion quarterly**, vol 72,no 4,pp 706- 724.
- 48- Milton Rokeach(1960) **The Open and Closed Mined**, Basic Books, Inc. , Publishers: New York.
- 49- Offe Claus,(1990) **How Can We Trust Our Fellow Citizens**, Democracy and Trust Edited by Mark E. Warren,Georgetown University, Washington DC:Cambridge University Press.
- 50- Paxton, P(1999) «Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessmen», **t. American Journal of Sociology**, 105:88-127.
- 51- Przeworski et. al.(2000) **Democracy and Development: Political Regimes and Economic Performance, 1950-1990**, Cambridge: Cambridge University Press.
- 52- Putnam Rabert(2000) **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community**, New York: Simon & Schuster.

- 53- Ragin, Charles(2000) **Fuzzy-Set Social Science** By C. Chicago: University of Chicago Press.
- 54- Ragin, Charles C(2007) **Calibration Versus Measurement**, Forthcoming in David Collier, Henry Brady, and Janet Box-Steffensmeier(eds.), Methodology.
- 55- Ragin, C(2008) **Redesigning Social Inquiry Fuzzy Sets and Beyond**, The University of Chicago Press.
- 56- Ragin,C(2008) **USER'S GUIDE TO Fuzzy-Set / Qualitative Comparative Analysis**, Arizona:Department of Sociology University of Arizona.
- 57- Ross Michael(2009) **Oil and Democracy**, UCLA Department of Political Science.
- 58- Ross, Michael(2001) «Does Oil Hinder Democracy?» **World Politics**, 53(3):325 61.
- 59- S. Ersson and J. -E. Lane(1996) **Democracy and Development: A Statistical Exploration**, Chapter 3,Aderian Leftwich, Democracy and Development:polity press.
- 60- Sampson ,Robert J. Doug McAdam, Heather MacIndoe, Simón Weffer Elizondo(2005) «Civil Society Reconsidered: The Durable Nature and Community Structure of Collective Civic Action, **American Journal of Sociology**, Vol. 111, No. 3, pp. 673-714.
- 61- Yates Douglas(2005) **Neo-'Petro-monialism' and the Rentier State in Gabon, in Matthias Basedau, Andreas Mehler, eds**, Resource Politics in Sub-Saharan Africa , Hamburg: African Studies Institute/IAK.